

TEORETIČNE (PRED)POSTAVKE O FOTOGRAFIJI IN NJENA APLIKATIVNOST V ETNOLOŠKI VEDI

Fotografija je odsev in sestavni del današnjega življenja. Kot dokument in množični medij se pojavlja že v vseh področjih znanosti, v industriji, informatiki, marketingu, medicini, umetnosti, kulturi, kriminalistiki itd. Fotografijo kot dokument obravnava vsaka znanost s svojo metodologijo, pač v skladu z namenom in pomenom, s katerim jo uporablja. Zato govorimo tudi o multidisciplinarni uporabnosti, saj je pri številnih vedah v enaki meri zanimiva za uporabo v takšne ali drugačne namene.

Fotografija spada med pomembne dokumente tudi pri strokovnem in znanstvenem delu. Po kakovosti in glede na pomen se razlikuje od drugih slikovnih in pisanih virov, vendar pa je lahko hkrati zelo ponazorilen dodatek pri interpretiranju pisanega vira. Odlika fotografije se kaže ravno v tem, da nehote ustvarja interpretacijo. Ima tudi večplasten pomen, saj jo lahko gledamo kot celoto ali pa upoštevamo posamezne detajle.

Fotografija mora biti sestavni in enakovredni del raziskovalne metode. Kot sestavni del bi jo morali še posebej upoštevati v tistih strokovnih in znanstvenih delih, v katerih nastopa kot kulturno zgodovinski ali etnološki dokument. Z vidika uporabe fotografije kot ilustrativnega gradiva se žal prepogosto kaže šibkost metodoloških izhodišč. Pri tem mislimo predvsem na naključni izbor, ko je fotografija samo vizualno dopolnilo posamezni temi.

Glede na način pridobivanja delimo fotografije v dve skupini:

- fotografije, ki jih dobimo na terenu. Te so v zasebni lasti pripovedovalcev ali intervjuvancev. To so večinoma fotografije iz družinskih albumov in zasebnih fototek amaterskih ali poklicnih fotografov;

- fotografije, ki jih etnologi sami posamejno pri etnoloških raziskavah.¹

V dodatno, tretjo skupino pa bi lahko uvrstili še fotografsko gradivo, ki ga hranijo številne institucije (dokumentacijske zbirke v različnih arhivih, zavodih, muzejih, podjetjih, društvih).

Če upoštevamo dejstvo, da fotografija nastaja kot izraz določenih motivacij in potreb v razmerju med posamezniki ali posameznikom in ožjo ali širšo skupnostjo, ima fotografija še toliko večjo dokumentarno vrednost. Poleg individualnih

portretov so s fotografsko tehniko dokumentirane razne šege in navade v življenjskem ciklusu ter razna praznovanja, ki so povezana z dogodki, pomembnimi ne samo za človeka kot posameznika, temveč tudi za širšo družbeno skupnost, npr. prvi gasilski avtomobil v kraju. Seveda se ob tem zastavlja vprašanje, kako izbrati prave informacije iz fotografije in jih ubesediti. Različni pristopi "branja" fotografije prinašajo različne interpretacije posameznih opisovalcev.

V preteklih obdobjih, ko je imelo v etnologiji prednost predvsem zbiranje gradiva, manj pa njegove teoretične osmislitve,² se etnologi v teoretičnem smislu tudi niso dosti ukvarjali s pluralnostjo uporabe dokumentarnih virov, pri čemer mislim predvsem na fotografsko gradivo, ki je bodisi rezultat etnologovega dela na terenu bodisi gre za na tak ali drugačen način pridobljene fotografije starejšega datuma. Nekaj redkih podatkov pa v etnoloških člankih kljub temu tudi najdemo. Vsekakor je bil med prvimi, ki je opozarjal na pomen fotografiranja za etnološko vedo, že Matija Murko, ki ga v etnološki vedi upoštevamo kot prvega znanstvenega utemeljitelja etnologije. V prispevku *Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi leta 1895* je v poglavju *Nauki za Slovence* poleg napotka, da je "naša glavna naloga, da povsod zbiramo in študiramo, kar imamo za narodopis važnega", opozoril na pomen fotografiranja. V zvezi s tem je tudi zapisal: "Cele skupine (ljudi namreč, op. a.) je fotografovati. /.../ Opisujmo, načrtujmo, fotografujmo in slikajmo hiše in druge stavbe..."³

Danes etnolog odhaja na teren, kjer raziskuje, zbira, zapisuje, opremljen z vsemi mogočimi tehničnimi sredstvi, npr. s fotografskim aparatom, kasetofonom, z videokamero. O uporabnosti sodobnih tehničnih pripomočkov, ki jih etnolog nujno potrebuje pri delu na terenu, je pisal tudi Niko Kuret.⁴ V svojem prispevku poudarja, da bi se "služatelji etnologije na univerzi morali že za svojega študija seznaniti s teorijo in prakso fotografske kamere in njenega sodobnega pribora/.../"⁵ Odmik od tradicionalnih pogledov v etnologiji - ki so sicer upoštevali pomembnost fotografiranja oziroma uporabnosti fotografije, vendar se s tem niso podrobneje ukvarjali - pomeni razstava *Človek skozi objektiv etnologa*. To je bila razstava etnološke fotografije, ki sta jo leta 1978 v Posavskem muzeju v Brežicah pripravila Janez Bogataj in Naško Križnar. Ob razstavi je izšel tudi katalog s krajšim, toda preglednim člankom o etnološki fotografiji, ki ga je napisal Janez Bogataj. Tudi on je že ugotavljal, da so bile najrazličnejše starejše in novejše fotografije, "ki jih etnologi dobimo pri svojem delu na terenu /.../ s strani etnologije vse premalo izkoriščene, čeprav je zanjo še kako relevantna."⁶

Kaže, da je zanimanje za fotografijo med etnologi dobro de-

1 Janez Bogataj, *Človek skozi objektiv etnologa. Razstava etnološke fotografije. Brežice, junij 1978, str. 7.*

2 Več o tem v: Slavko Kremenšek, *Smernice etnološkega raziskovalnega dela (Osmutek). Glasnik SED 17/4, Ljubljana 1977, str. 45-51.*

3 Matija Murko, *Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi I. 1895. V: Letopis Matice slovenske. Ljubljana 1896, str. 133-134.*

4 Niko Kuret, *Etnografici tehnični pripomočki. Glasnik SED 3/1, Ljubljana 1960, str. 3.*

5 Prav tam.

6 Janez Bogataj, n. d., str. 7.

setletje kasneje nekako zamrlo, vsaj v teoretičnem pogledu. Ponovno obravnavanje "zapostavljene" tematike pa v tem pogledu pomeni prispevek Aleša in Stanke Gačnik⁷ o fotografiji kot totalni informaciji oziroma o razmerju med umetniško in etnološko fotografijo.

MERILA ZA VREDNOTENJE FOTOGRAFIJE

O fotografiji kot vizualnem dokumentu obstaja številna literatura, kjer so avtorji pri obravnavi fotografske tematike uporabili različne metodološke pristope. Iz tega izhajajo definicije fotografije, v katerih so ti pristopi označevali različne vidike, ki so jih kot lastnosti pripisovali fotografiji. Najbolj splošna in povedna definicija opredeljuje fotografijo kot vizualni dokument, ki nam pripoveduje, razlaga in obnavlja našo zgodovino. Kambič⁸ pa se že bolj približa etnološkemu pogledu, saj meni, da je fotografska slika "zajela vsa področja življenja in se s strokovno in poljudno besedo /.../ povezala v enotno sporočilo". Temu je podobna tudi semantična opredelitev, ki obravnava fotografijo kot sporočilo oziroma kot sporočilo o nečem, kar se dogaja. Barthes postavlja ontološko vprašanje: "Kaj je fotografija 'sama na sebi', katera bistvena poteza jo loči od skupnosti podob?"⁹ Fotografije razdeli na tri skupine. To so: empirične (profesionalci/amaterji), retorične (krajine, predmeti, portreti, akti) in estetske (realizem, piktoralizem). Vodopija meni, da je treba značilnosti fotografije v razmerju do dejanskosti opredeliti s kategorijami, kot so: vizualna realnost, brezčasovnost, vsebina in kompozicija stila.¹⁰ S postavljanjem epistemološkega vprašanja o znanstvenem namenu fotografije pa Zoričeva¹¹ odgovarja, da fotografija pomeni ilustracijo besedila. Gre za ponazarjanje vsebine besedila. Ko fotografija sprejme to funkcijo ponazarjanja, že nastopa v vlogi besedila. Ta vloga se po njenem mišljenju najbolj kaže v monografskih delih, saj se v njih njena sposobnost verbalne komunikativnosti kaže najizraziteje.

Fotografija ima še eno pomembno razsežnost, to je "punctum fotografije", ki ga Barthes opredeljuje kot "tisto naključje, ki me na njej zbode". *Punctum* v fotografiji sproži v miselnem procesu zanimanje za fotografijo. Barthes govori o dveh elementih: fotografije, ki imajo *punctum*, vzbudijo splošno zanimanje, ki se omeji samo na to, ali je fotografija toliko zanimiva, da zasluži našo pozornost, ali ne. *Punctum* je tedaj celotna vsebina fotografije. Ta pristop imenuje Barthes "neodgovorno zanimanje". Drugi element po Barthesu je *studium* ali "kulturno zanimanje". "Studium pomeni zavzetost za nekaj, nagnjenje do nekoga, nekakšno splošno investicijo, predanost, kajpada vneto, a brez posebne ostrine." Na ta način se lahko zanimamo za veliko fotografij, "bodisi da jih gledamo kakor politična pričevanja ali da jih uživamo kakor dobre zgodovinske prizore: kulturno (ta konotacija je v studium navzoča) smo namreč udeleženi pri postavah, obrazih, gibih, sceneriji, dejanjih."¹²

Seveda so vsa navedena merila za definicijo fotografije zanimiva tudi za etnologa. Vendar moramo pri našem delu fotografiji določiti še druge attribute, ki so pomembni za uporabnost fotografije v etnološki vedi. Za dokumentarno povednost fotografije je treba izkoristiti vse okoliščine, ki jih ponuja "branje" fotografije. Dobra analiza vsebine slike zahteva sposobnost branja slike in razčlenitve vsega, kar vsebuje posnetek. Pri tem se sklicujem na Vrdlovčev povzemanje Barthesovega pisanja o sporočilnosti fotografije iz njegovega dela *Retorika podobe*, ki ga je mogoče uporabiti tudi s stališča dokumentarnosti fotografije. Ti elementi pa so:

- nekodirano ikonično sporočilo / kodirano ikonično sporočilo;
- perceptivno sporočilo / kulturno sporočilo;
- dobesedno sporočilo (denotacija) / simbolično sporočilo (konotacija), pri čemer je dobesedno sporočilo vselej opora za simbolično sporočilo;
- lingvistično sporočilo - to pa je legenda ali besedilo pod fotografijo, ki na ravni simboličnega sporočila ne opravlja identifikacije, temveč le interpretira in s tem usmerja bralca med označenci podobe.¹³

ETNOLOŠKA DOKUMENTALISTIKA IN FOTOGRAFIJA

Dejavnost dokumentalistike zajema "strokovno oblikovanje, prenašanje in shranjevanje informacij o človekovem znanju in delovanju /.../ Obsega teorijo in prakso zbiranja, izbiranja in analitične obdelave primarnih dokumentov."¹⁴ Navedena definicija pa je za samo etnološko vedo preveč splošna. Iz tega je razvidno, da je potrebno pojem dokumentacije za etnološko stroko definirati po merilih, ki so primerni za specifično etnološko raziskovalno področje. Poleg upoštevanja merila za strokovno obdelavo, ki "zajema urejanje, tehnično opremljanje, popisovanje ter izdelavo pripomočkov za uporabo", kar omogoča "kar najboljšo preglednost, urejenost in uporabnost za znanstvene in kulturne namene",¹⁵ pa je potrebno upoštevati tudi funkcijo izobraževalnega in pedagoškega procesa. Komunikacija dokumentacije mora praviloma potekati v dveh smereh: po eni strani je pomembna za pridobivanje in zbiranje dokumentarnega strokovnega gradiva, po drugi strani pa za širšo uporabnost. Težnja (vsaj v naši praksi) je, da pri zbiranju fotografskega gradiva sodelujejo tudi študentje, ki se ob tem poglobljeno seznanjajo z njegovo vrednostjo in uporabnostjo.

Z etnološkega stališča mora biti fotografija predvsem nosilka dokumentarne sporočilnosti. To pomeni, med drugim, tudi uporabo ustrezne metodologije in pravilne interpretacije. Pri dokumentacijskem delu pa so za samo dokumentiranje fotografije pomembni še naslednji podatki: kdaj in kje je bila posneta, ob kateri priložnosti, kdo je na fotografiji, ime fotografa;

7 Aleš Gačnik in Stanke Gačnik, *Fotografija kot totalna informacija in vir znanja*. Glasnik SED 34/3, Ljubljana 1994, str. 34-35.

8 Enciklopedija Slovenije 3, Ljubljana 1989, str. 136.

9 Roland Barthes, *Camera lucida: zapiski o fotografiji*. Studia humanitatis, Ljubljana 1992, str. 11-12.

10 Miltvoj Vodopija, *Obiteljski album*. Glasnik SED 16/2, Ljubljana 1976, str. 25.

11 Snježana Zorič, *Vizuelni mediji u antropologiji: o foto, video i filmskom mediju u antropološkim istraživanjima*. Kulture istoka 7, Beograd 1986, str. 49.

12 Roland Barthes, *n. d.*, str. 28.

13 Zdenko Vrdlovec, *Roland Barthes in fotografija*. V: Roland Barthes, *n. d.*, str. 115-116.

14 Enciklopedija Slovenije 2, Ljubljana 1988, str. 281.

15 Jože Suhadolnik, *Fotografija kot zgodovinski vir, način urejanja in strokovna obdelava*. V: *Kulturni spomeniki in njihov pomen*, 24. srečanje mladih zgodovinarjev, Novo mesto 10., 11. junij 1993, str. 13.

inventarna številka fotografije, številka negativa - če gre za preslikavo -, kraj, kjer je shranjen original oziroma naslov lastnika. Vsi ti podatki morajo biti zapisani na fototečnem kartonu, na katerem je fotografija nalepljena. Fotografije morajo biti označene na osnovi enostavno izdelane metodologije in po teh metodoloških merilih tudi razvrščene, kajti le urejenost

gradiva in hitra dostopnost sta temeljna pogoja za uporabo.

V času, ko fotografska tehnika doživlja nenehni razvoj in izboljšave, je toliko bolj pomembno odkrivanje in opozarjanje njene dokumentarne vrednosti in uporabnosti. V nacionalnih okvirih bi jo morali upoštevati oziroma vrednotiti kot sestavni del kulturne dediščine.

Summary

THEORETICAL (PRE)SUPPOSITIONS ON PHOTOGRAPHY AND ITS APPLICABILITY IN ETHNOLOGY

Mihaela Hudelja

In this paper the authoress intends to explain the photograph as a document, because of its documentary and illustrative features that are important for ethnology. She also calls attention to the multilayered characteristics of photography. Among the first Slovene scholars who called attention to the importance of photography for ethnology was Matija Murko in 1896. It was important to photograph the people, houses and the farm-buildings.

Nowadays, ethnologists, while doing the fieldwork where they collect material, take their fieldwork records and use all the possible technical equipment, for example cameras, tape-recorders and video cameras. Niko Kuret (1960/1961: 3) emphasised that "the students of ethnology at the university should, already during the course of their studies, get to know the theory and practice of cameras and their accessory equipment...". The exhibition *Man Through the Ethnologist's Lens* by Janez Bogataj and Naško Križnar at the Posavje Museum (*Posavski muzej*) in Brežice, in 1978, represented a departure from those traditional ethnological views which did take the importance or the applicability of photography into account in their work, but did not approach this problem theoretically. The authors of the exhibition also published a catalogue with two short but informative articles about ethnological photography. The next contribution to this "marginalised" theme is an article by Aleš and Stanka Gačnik about the photograph as total information. It describes the relation between artistic and ethnological photography (Gačnik and Gačnik 1994: 34-35).

Photography is a reflection and a constituent part of modern life. The photograph is an important document in professional and scientific research. Its distinctive feature is in its pluralistic view of reality and in the interpretation which it unintentionally creates. The view of the authenticity of the exposed is emphasised. The meaning of the photograph is multi-layered, we can view it as a whole or only its individual details.

According to the manner of acquisition, we divide photographs into three groups:

- 1) Photographs which we obtain while doing fieldwork. These are the private property of the informants, or of those whom we interview. They are primarily photographs from family albums and private collections or photographs by amateur or professional photographers.
- 2) Photographs that ethnologists take while doing ethnological research (Bogataj 1978: 7).
- 3) Photographs that are collected in various institutions (documentation collections in various archives, museums, firms and associations).

Barthes (1992: 11-12) divides photographs into three groups: empirical (professionals/amateurs), rhetorical (regions, objects, portraits, nudes) and aesthetic (realism, pictorialism).

Barthes speaks about two elements which are characteristic of photography: the former is called the "*studium*", which means general interest, and it is important for him only to ask himself if the photograph is interesting enough that it deserves the attention of the spectator or not. Therefore, the *studium* covers the whole content of the photograph. This approach is, according to Barthes, called "irresponsible interest". The second, even more important element, is the "*punctum*", which Barthes defines as "this coincidence which pricks me" (1992: 28). According to Barthes, these details are "the basic materials of ethnological knowledge" (Barthes 1992: 27-31).